

ДІТИ І ДИТИНСТВО У ШЕВЧЕНКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Анотація. Проаналізовано головні складові та виразники образу дитини в творчості Тараса Шевченка, виявлено зв'язок цього образу з біографією поета, окреслено його інтерпретацію в різних напрямках творчості митця (поезія, проза, малярство, епістолярна спадщина), визначено місце дитини й родини в його картині світу.

Ключові слова: дитяча субкультура, особистість, картина світу, морально-етичні настанови, когнітивний розвиток особистості.

Аннотация. Проанализированы основные составляющие и выразители образа детства в творчестве Шевченко, выявлена связь этого образа с биографией поэта, очерчены проникновения этого образа в разные направления творчества Тараса Шевченко (поэзию, прозу, живопись, эпистолярное наследие), определено место ребенка и семьи в его картине мира.

Ключевые слова: детская субкультура, личность, картина мира, морально-этические установки, когнитивное развитие личности.

Summary. In modern Ukrainian society figure of Shevchenko appears as a measure of moral and ethical, patriotic core personality, but not less attention fans of his work deserves attitudes to childhood, his way of communicating with children in immersion children's subculture. The theme of mother and child repeatedly fell to the field of attention of researchers Shevchenko. However, it was a childhood thing

as a subsystem in the Ukrainian traditional culture with the projection on the biography of Shevchenko and the Ukrainian ethnopedagogical tradition, still not fully explored, and that causes the relevance of this work. The article analyzes the main components of the image and the expression of a child's creativity Shevchenko found an association of the image of the poet's biography, outlines the penetration of this image in different areas of Taras Shevchenko (poetry, prose, painting, epistolary heritage), the place of the child and family in his worldview. The tradition of nurturing child Shevchenko contains many elements of popular culture, style and form of communication with children of all ages, using a powerful influence on people's word cognitive development of the child, encouraging it to work, to play and to thinking. In poetry and prose childhood is present as the embodiment of purity of thought, serenity, sincerity, as a source of joy and inspiration. In the memoirs of Shevchenko and communication with children perceived need to return to childhood, to escape from the claws of the adult world. Children in the artistic heritage of Taras Shevchenko depicted in his drawings over 80 (more than 800 analyzed). This portraits and sketches and sketches. Among the most expressive (Baygush, Kyrhyzenya, Peasant Family). Sometimes the picture with children present himself Shevchenko, also testifies to its convergence with the world of childhood, and most need to move into the world at least mentally, in the figure.

Key words: children's subculture, identity, world view, ethical guidelines, the cognitive development of the personality.

Попри те, Шевченко прожив на Україні менше ніж третину свого життя, його система цінностей, стратегія особистісного вдосконалення базувалася на тому життєвому досвіді, який сформували люди, що його оточували в дитинстві й молодості. Його власне дитинство, на перший погляд, не забезпечило життєвого оптимізму, але створило стійке морально-етичне та емоційне підґрунтя. Відтак його концепція дитинства, його спосіб спілкування з дітьми, занурення в дитячу субкультуру заслуговують на особливу увагу дослідників-шевченкознавців. Дитинство як явище з проекцією на біографію Шевченка та на українську етнопедагогічну традицію ще й досі вповні не досліджене, що й зумовлює **актуальність** цієї статті.

Мета дослідження — проаналізувати зв'язок образу дитини в творчості Шевченка з його власними життєвими колізіями, окреслити масштаб

цього образу, місце дитини та родини в його картині світу.

На думку сучасного українського дослідника філософії культури В. Стасевича, “основною передумовою зберігання якості аксіосфери є особистісно-унікальна заявленість культури і її постійне відтворення як умова буття, де автентичність особистісного існування людини є не онтогенетичною даністю, а процесом віднайдення “самої себе”, що виражається в осягненні смислів буття, відкритті й реалізації особистісних цінностей” [8, 15].

У Шевченковій картині світу діти посідають одне з чільних місць, є визначниками його життєвого шляху, своєрідною культурною і світоглядною константою. Варто нагадати, що до літератури сентименталізму образ дитини не привертав уваги письменників. Сентименталісти пробудили співчуття читача до нелегкого дитинства у скрутних моральних і матеріальних обставинах. Шевченко-

ве трактування дитинства набагато ширше. Його думка, що “дитина — це відбиток янгола”, перегукується з народною і християнською традицією. У поемі “Слепая” він пише, що в дітях Господь творить добро [13, 85]. Отже, дитинство й дитина і ставлення до них підносяться на рівень символу, визначника майбутнього. Це є суголосним сучасній тенденції опіки над дитинством в розвинутих країнах, оскільки таким чином закладаються підвалини належного соціокультурного рівня середовища на найближчу перспективу. Прогностичне сприйняття дитинства ґрунтується не лише на особистих інтенціях, а й на українській етнопедагогічній традиції.

Можна твердити, що Шевченко був певним чином “продуктом”, а відтак і послідовником інтуїтивної народної педагогіки, сублімованого селянського досвіду плекання і розвитку дитини, поєднання свободи і вишколу, аналізу особливостей його власної освіти і сучасних йому світових педагогічних тенденцій. Основою виховання майбутньої людини, за Шевченком, є родина, яка закладає підвалини особистості. У повісті “Близнець” Шевченко зауважив: “... кажуть, що живі дитячі враження такі живучі, що вмирають тільки разом з нами і що вихованням нічого не зробиш з юнака, якщо його дитинство було оточене брутальною декорацією й такими ж акторами, і що дитинство, проведене на лоні божественної природи з люблячою чудовою матір’ю й християнином батьком, — ці такі чудові враження незборимою стіною стануть довкола людини і захистять його на дорозі життя від всілякої мерзоти навколишнього світу” [15, 17]. Відтак потреба батьківства, відверто чи завуальовано відчутна у творчості, переходить у духовну площину і чимало дорослих говорили про нього як про свого духовного батька.

У повісті “Наймичка” Шевченко також із захопленням описує особливе уміння матері надовго зануритися у світ дитини, стати частиною цього світу: “Вона гралася з ним, як семирічна дівчинка, співала йому пісень, розповідала казки, називала його всіма зменшеними сердечними іменами...” [14, 76]. Тут присутня лише побіжна згадка про унікальне явище називання дитини, особливості звертання до неї. Дослідник етнопедагогічної традиції Черкащини Марко Грушевський зібрав близько шістдесяти пестливих звертань до дітей, які акумулюють у собі увагу дорослих до дітей, до етапів дитячого розвитку, особливостей дитячого

характеру і темпераменту. Шевченко в своїх творах не раз захоплюється вмінням матері спілкуватися з дитиною, майстерністю інтелектуальних і емоційних стосунків, засуджуючи при цьому тих матерів, які не мають потреби спілкуватися зі своїми дітьми, жити з ними в одному ментальному світі. І як наслідок: “Забуває // Мене мій Поль або Філат!” // За що ж воно тебе згадає? // За те хіба, що привела?..” // Адже // ...Княгині тільки вміють // Привести дитину, // А годувать та доглядать // Не вміють княгині.” (Поема “Княжна”).

Уявлення про ідеальні стосунки в родині візуалізовано Шевченком у картині “Селянська родина” (1843), написаній під час першої подорожі на Україну. В цьому реалістичному, далекому від академічних канонів полотні Шевченко відтворив родинну сцену біля хати: молоде подружжя втішається першими кроками своєї дитини. Сніп сонячного проміння падає на стіну хати, на обличчя, увиразнює білий одяг чоловіка і сорочку жінки, відбивається рефlekсами на голові дитини, на дідові, що гріється на призьбі. Світло є виразником змісту. За його допомогою художник виділяє головних персонажів. Біля дитини стоїть іграшковий возик — традиційна, за Марком Грушевським, іграшка дітей Черкащини. Принагідно зауважимо, що возики робив для дитини батько, відтак це є проявом його турботи і уваги. Тобто малюнок містить необхідні складові світу маленької дитини — люблячі батьки, дід, іграшки, власний знайомий простір (хата і подвір’я), усвідомлення перших досягнень і захоплення ними інших (дитина вчиться ходити). Тут відчутне властиве українській традиції виокремлення дитини серед інших постатей, вищлення, надзвичайно необхідне для її становлення як особистості. Якщо порівняти цю картину з подібною сценою, зображеною Шевченком під час Аральської експедиції (акварель “Казахська стоянка на Кос-Аралі”, 1848–1849 роки), то зауважимо в останній пасивність батьків і відокремленість від них постаті дитини, що вчиться ходити. Шевченко не раз у своїх творах демонструє усталеність стосунків між дорослими й дітьми, заснованих на повазі, потребі взаємовпливу і передання досвіду.

Шевченковій поезії та прозі є багато докладних зразків спілкування з малими і великими дітьми. У поемі “Сон”, у поемі й повісті “Наймичка” описано, як часто дитину купують, як сповивають, як тішаються дитиною, як забавляють її. У поемі “Най-

мичка” маленька онука діда Трохима, вдаючи дорослу, одягається в материну юпку і ніби приходять до діда в гості, а він майстерно підігрує їй “і внучку привітав, неначе справді молодицю: “А де ж ти діла паляницю? Чи може в лісі хтось одняв? Чи попросту забула взяти? О сором, сором, лепська мати!” [13, 149]. Вміння і настанова серйозно сприйняти дитячі ігри, підтримати гру, манера напівсерйозного — напівіронічного тону розмови — це звична парадигма стосунків дорослого з дитиною, вияв педагогічної майстерності українського народу, якою, очевидно, володів Шевченко і відобразив у творах. Це вміння вивищити дитину, дати їй відчуття власну значущість, водночас легким гумором натякаючи на те, що це гра.

Безперечно, джерелом Шевченкової майстерності у спілкуванні з дітьми, загалом вміння зануритися в дитячу субкультуру та належно її сприйняти є його обізнаність з народною традицією плекання дитини. У творах Шевченка чимало згадок про народні ігри, іграшки, одяг, розваги старших і менших дітей (“Як дитина, калиною себе забавляє”, розмови про способи забавити дитину, поводження з нею матерів і інших родичів, гостинці. Очевидна прерогатива гостинця, радості перед карою, властива для української традиції плекання дитини, помітна й у поезії Т. Шевченка. Наймичка з Марком “грається, співає, робить возики, а в свято і з рук не спускає” [13, 138]. Гостинці, на думку Шевченка, — надзвичайно важливий атрибут дитинства, своєрідна “сподівана радість”. І він сам обдаровував дітей, і герої його творів. Наймичка з прощі привезла для онуків “і хрестики, й дукачики, й наміста разочок Яриночці, і червоний з фольги образочок, а Карпові соловейка і коників пару” [13, 138] ...Ісусові Йосип купує медяники [13, 274]. Цей давній звичай нести дітям гостинці навіть на запас докладно описаний у праці Марка Грушевського, “бо буде “незвично”, як комусь, хоч і чужому, не стане” [1, 87]. Меншим дітям на гостинець дають солодоші (бублики, медяники, часом позолочені, качечки), горіхи, свищики. Навіть як немає гостинця, то кажуть дитині, жартуючи: “Я тобі дірку од бублика привіз”. Старшим дітям купували прикраси, взуття, хлопцям — музичні інструменти [1, 138].

Н. С. Зарянка і Н. С. Ускова згадують про Т.Г.Шевченка: “Дітей Шевченко дуже любив. У Новопетровському укріпленні була саме Наталія

Іракліївна, старша донька Ускова. З нею Тарас постійно спілкувався, розповідав про свою улюблену батьківщину зрозумілою їй дитячою мовою, робив їй вудочки, плів кошички і співав пісні, то сумні, ... то веселі. Називав її “моє серденько, моя ясочка” [7, 285].

З дитячих спогадів Пантьохи Пушкаря з села Прохорівки під Каневом: “Люди дуже поважали Шевченка, бо він, було, не промине й малого, щоб не поздоровкався, не зняв шапки. Не вправишся йому перший шапку зняти. ...Шевченко розказував, що далі буде на світі, й любив балакати з діворою. Його й мале любило. Було, накупить конфет, збере діворою та й розсипає конфети, а діворою збирає. Як мати дитину любила, так Шевченко любив і дітей, особливо років трьох. Візьме, було, таку дитину, надає гостинців, грається з дітьми, й діти до нього липли. Інші люди дивувались, що він отакий розумний, а з дітьми грається” [11, 402].

А освічені люди розуміли і тішилися цим його захопленням. За спогадами Афанасьєва-Чужбинського: “Велику втіху приносили Шевченкові селянські діти, які в селах звичайно цілі дні проводять на вулиці. Тарас Григорович не раз сідав з ними в коло і, підбадьоривши полохливе товариство, розповідав їм казки, співав дитячих пісень, яких знав безліч, з серйозним виглядом робив пшцики і невдовзі завойовував прихильність усіх дітлахів” [11, 102]. За словами М. Чалого: “Найбільшу втіху дарували йому діти... Тарас Григорович не раз сідав з ними кружка, розповідав казки, співав дитячі пісеньки. Знайшов трирічну дівчинку, яка заблукала, посадив її біля себе на разіслану хустку і з клаптиків паперу робив їй іграшки” [9, 56].

Катерина Піунова-Шмідтгоф згадувала: “Тараса Григоровича особливо любили мої маленькі сестри і брати, яких, як і взагалі всіх дітей, дуже любив і він. Вони його, бувало, буквально обліплять з усіх боків, і він годинами бавився з ними, співав їм українських пісень; особливо розважав він дітей піснею, яку навчив підспівувати хором: “Поведу козла на базар, Накуплю білил, румян”. Хор: “Ах, чеберики-чок-чебери, Жена мила, бай-говори!” І діти найменші так “начебериковалися”, що, не вміючи вимовляти “Тарас Григорович”, називали його “Чеберик” або “Чок-чеберик” [11, 278].

Наталка Полтавка (Надія Симонова (Кибальчич) у спогадах з дитинства теж засвідчує велику приязнь Шевченка до дітей: “Отсе було забере

мене і мою меншу сестру Маню (мене він називав: “моє маленьке”, а сестру мою — “моє велике”) і піде з нами куди гуляти. Одного разу пішли ми так на якусь леваду, на яку тепер не можемо сказати. День був ясний, ясний, аж золотий — один з тих днів, що лучаються тільки у безпечному, щасливому дитстві і що ніколи потім не забуваються... Ми з сестрою, веселі та жваві, як горобчики, невтомно гасали по тій леваді та збирали пахущі, різноколірні квітки, і цілими оберемками, наввипередки, таскали їх дядькові Кобзареві. ...Ми прибігали до його і з реготом кидали йому квіти на коліна. Він... тихо усміхався і гладив нас рукою по стриженних голівках” [7, 321]. “Було, як попаде котру з нас, ухопить на руки, підійме високо, високо над головою та й шутливо примовляє з своєю ласкавою добродушною усмішкою: — Ох, ти ж моє маленьке!.. Ох, ти ж моє велике!.. А ми, діти, то аж нетямилась від радощів!..” [7, 331]. У поемі “Слепая” спілкування з дитиною характеризується Шевченком як “світла радість” [13, 79]. Живучи у родича Варфоломія, Тарас Шевченко дуже заприятелював з його сином: “Чи їде, було, куди, чи йде, Тарас раз у раз брав з собою мого Андрія. Андрій співав йому наші пісні, котрим Тарас, як сам, було, говорить, “впивався” і розказував хлопцеві, що означає яка пісня” [7, 322].

Серед засад народної культури ставлення до дитини був її інтелектуальний і моральний розвиток. Порівняйте у Марка Грушевського: “...матері й батьки навчають [дитину] казочкам, пісенькам, гулянкам і т. п. ...і помітно стає, чи воно кмітливе чи ні. Розвиток малих дітей вважається усіма за перший поступ людини у житті. Усі думають, що легше дитину пізніше повести, як тепер не запущена дуже. Роблять і забавки такі, щоб на розум дитину наводили і при звичаювали, як треба у світі жити” [1, 122].

Успішний когнітивний розвиток дитини (“ейдос”, за відомим антропологом Грегорі Бейтсоном, — це система пізнавальних аспектів особистості в суспільстві) має глибинний зв’язок з усвідомленням системи моральних настанов (за визначенням Рут Бенедикт, це т. зв. “етос”) та емоційного навантаження дитячої психіки. У поемі “Гайдамаки” Шевченко згадує про свої дитячі враження, які заклали підвалини його світогляду: “Бувало, в неділю, закривши Мінею... // Батько діда просить, щоб той розказав // Про Коліївщину, як колись бувало... // Як ляхи конали, як Сміла горіла. // Сусіди од

страху, од жалю німіли // І мені, малому, не раз довелось // За титаря плакати. І ніхто не бачив, // Що мала дитина у куточку плаче” [13, 68].

У традиційній педагогіці пора дитинства завжди трактувалась як засаднича. За Марком Грушевським, у перші п’ять років дитинства вихователями докладається найбільше зусиль для когнітивного і соціального успіху дитини. Чимало шевченкознавців, серед них і Іван Дзюба, саме на дитинство “покладають відповідальність” за появу геніального майстра в українській культурі. Талановитий дід, добра, лагідна мати і старша сестра, віруючий, проникливий і уважний батько, насичений культурний простір, природне середовище і воля, можливість помислити на самоті заклали головний фундамент особистості, а довершили його складні життєві випробування і потреба реалізації власних творчих і інтелектуальних можливостей. Шевченко виробив власну систему “self made man”, був скульптором сам собі. З його біографії, творів, листування, спогадів про нього можна висувати складові цієї системи. Серед найважливіших — вміння виживати в складних обставинах, винахідливість і вміння не зрадити собі в складних життєвих колізіях (коли мачуха вигнала його з дому, зробив собі хижку в куцах, змайстрував одяг), здатність налагоджувати стосунки з різними людьми, самотужки набувати знання і вміння (за найменшого сприяння навчився писати, читати, малювати).

Шевченко сам все життя був відкритим до нового — це, власне, дитяча здатність, опановував французьку мову, скульптуру, акторську майстерність, гравюру, співав, танцював, не відчуваючи перепон віку, середовища, становища і власного невміння. На засланні йому, солдатів, недалуге начальство пророкувало, що він і до вітальні ввійти не зуміє. А проте заходив, був бажаним гостем у аристократичних родинах, цікавим співрозмовником у вишуканому товаристві. Не солдатські однострої, фрак носив так, ніби походив з аристократичного дому. З дитинства і до кінця життя не був втрачений дослідницький талант (згадати хоча б мандрівку до стовпів, що небо підпирають на краю світу, описану в повісті “Княгиня” [14, 103] і в спогадах Лазаревського [7, 22], вміння грою моделювати і вдосконалювати процеси, створювати власний простір і мікроклімат, здатність використовувати різні підручні матеріали, змогу бачити розмаїття в природі, можливість опановувати нові мистецькі та

культурні простори. Все це сприяло розвитку уяви, пам'яті, умінню систематизувати і класифікувати матеріал. Успішне навчання в Академії, високі відзнаки та схвальні відгуки про нього професури, симпатії петербурзької еліти, співчуття, розуміння і сприяння аристократів-меценатів, незламність у тяжких обставинах — початки всьому цьому слід шукати в дитинстві Шевченка, в його вмінні обирати все найкраще з того, що він чув і бачив зростаючи. Потреба постійно вдосконалюватися, всотувати нове, щоб “не пропасти”, не зійти з обраного шляху, сформувався, очевидно, ще й під впливом батька, його оцінки сина як непересічної особистості.

Шевченко, характеризуючи свого знайомого як великого прихильника дітей, зазначав, що він дуже любить маленьких дітей, а це знак серця “кроткого, незлобливого” [16]. У сучасного педагога натрапляємо на думку, що люди поділяються на тих, які перебувають у світі без дітей, і на тих, які живуть “світі, сповненому дітей” [6, 52]. Шевченко належав до останніх і сам це постійно визнавав. “Я так люблю дітей”, пише він у листі до Бр. Залеського. Малі діти у листуванні постають як “великі друзі” [17, 409]. У його малюнках, поезії, прозі, у листах і щоденнику чимало надзвичайно теплих вражень від спілкування з дітьми, вияву турботи про них. Діти його цікавлять як непроминушість людського. Можливо, замилування Шевченка дитиною, де б він не був, свідчить, що він відчував її як величезний творчий ресурс, як дарунок людству з тих обширів, де є все, відчував свій зв'язок з нею.

Значна частина людських чеснот — щирість, чесність, незрадливість, чистота помислів, відвертість, добро, веселість, уміння насолоджуватися красою, цінувати мить іменуються епітетом “дитячий”, “як діти” (напр., “молились щиро козаки, як діти, щиро...” [12, 53].

У спогадах про Шевченка та його спілкування з дітьми відчутна потреба повернутися у дитинство, вирватися з лабет світу дорослих. Він сам не лише прагнув спілкування з дітьми, а й умів зацікавити, розважити їх, завдяки своїй педагогічній майстерності.

Однією з передумов успішного когнітивного розвитку дитини є спорідненість її з природою, що в традиційному суспільстві було засадничим принципом. Притаманна традиційній культурі та особливо дитячій субкультурі увага до найменших змін в природі, яка оточувала дитину, до причин і

наслідків явищ природи, сприяла розвитку творчих здібностей, винахідливості, спостережливості. Відтак, серед найважливіших рис художника, на думку Шевченка, є спорідненість його з природою. Вільний художник, за Шевченком, так само обмежений природою, яка його оточує, як і природа підпорядкована своїм вічним, незмінним законам [16, 128]. “Любив він і шанував природу. Блукаючи з ним по лісах над Сулою і Сліпородом, ми було довго просиджували біля нірки якогось жучка, вивчали його нехитрі норони і звички” [7, 102].

Творча натура Шевченка виявлялась не лише в художній і музичній обдарованості, а й в умінні навчити цього дітей. У повісті “Художник” Шевченко аналізує властивості дитячої уяви: “Молодое воображение не сжимается, не сосредотачивается в одно многоговорящее слово, в одну ноту, в одну черту, ему нужен простор, оно парит... и в парении своим запутывается, падает и разбивается о несокрушимый лаконизм” [16, 134].

Донька графині Толстої Катерина Юнге свідчить про вміння і прагнення Шевченка навчити дітей милуватися красою: “Ніхто не був такий чутливий до краси природи, як Шевченко. Іноді він несподівано приходив після обіду. “Серденько моє, беріть олівець, ходімо скоріше!” — “Куди це, дозвольте довідатись?” — “Та я тут дерево знайшов, та ще яке дерево!” — “Господи, де ж це таке диво?” — “Недалеко, на Середньому проспекті. Та ходімо ж!” І ми, стоячи, замальовували в альбом дерево на Середньому проспекті, а потім ішли й на набережну, милувалися заходом сонця, переливами тонів, і не знаю, хто більше захоплювався — чотирнадцятирічна дівчинка чи він, який зберіг у своїй багатостраждальній душі стільки дитячої безпосередності” [7, 281].

Очевидно, він умів не лише вибрати гарне дерево для малювання, захоплюватися його красою, звертати увагу на природну досконалість, бачити структуру краси, її архітектоніку, вишукувати гармонію, а й пояснити її, навчити, як гарне площинне зображення підказує оку глибину, не зменшуючи палання кольору ні рефлексіями, ні півтінями, ні бликами, не вдаючись до опуклості, заливаючи силуети одним кольором. Майже імпресіоністичну, яскраву кольористику, яку так полюбляють діти, описує він у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”: “Освещение изменилось... Смотрю, золотое солнце повисло над фиолетовым го-

ризонтом и рассыпало свои изумрудные лучи по всему необъемлемому пространству. Новая прелесть! Новое очарование! Пораженный чудной гармонией, я в безмолвии опустил руки и, не переводя дыхания, смотрел на эту великолепную ораторию без звуков” [15, 259].

Тарас Шевченко замислювався над проблемою дитячої освіти, був серед організаторів каси на підтримку студентів, які б хотіли бути сільськими вчителями. “Тарас мені додав, що думка, як би завести по Україні добрі сільські школи, народилася у нього ще тоді, як він був у кирилівській школі” [7, 30].

У повістях “Наймичка”, “Близнець”, “Капитанша”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”, “Варнак”, “Княгиня”, “Несчастный” Шевченко аналізував тогочасну систему освіти, він вважав, що елементарна освіта, крім навичок читання, писання й лічби, має давати учням основи природничих, історичних і географічних знань. Він мав намір підготувати й видати для початкової школи, зокрема для недільних шкіл, ряд підручників — з арифметики (лічба), історії, географії та етнографії. Шевченкові здебільшого притаманний емпатичний (прихований) спосіб висловлення педагогічних настанов, ніж відверта дидактика, проте його концепція виховання відверто чи завуальовано поширена по всій його творчості, включно із живописом. Важливим рушієм виховання, на його думку, була насолода своєю працею. У повісті “Капитанша” Шевченко писав: “Людина, яка любить працю, по-моєму, найщасливіша людина на світі, особливо якщо праця її має таку високу, шляхетну мету...”. Про народність педагогічних поглядів Шевченка свідчать його художні й публіцистичні твори. Особливо цінні думки Шевченка про роль педагога, учителя, про зміст і методи навчання та виховання в школі. Шевченко переймався особою вчителя-наставника, рівнем його освіти і мотиваності. “Він цікавився педагогічними теоріями, які тоді обговорювала громадськість, визнавав за необхідне впроваджувати в школах передові методи навчання, обстоював розумний педагогічний експеримент” [11, 89].

1861 р. Шевченко укладає і видає “Буквар южноруський” (СПб, друкарня Гогенфельда, 24 стор.), у якому вміщує друковану і прописну велику й малу абетки, основи лічби, для читання подає вірші, псалми, молитви, думи про Олексія Поповича і Марусю Богуславку, приказки. Всі ці тексти ді-

брані і поєднані в дитячому виданні як завуальоване джерело морально-етичних максим українського народу: надзвичайно близька дітям віра в перемогу добра над злом, братолюбіє, чесність (“Сёр-це не-лу-ка-ве”), тактовність, вміння прощати (“І на злих мо-іх по-гля-ну Не-злім мо-ім о-ком”). У думі про Олексія Поповича, як відомо, найважливішим смислоутворювальним засобом є гріх “Опрощення з панотцём і з паніматкою не брав, І на свого старшого брата великий гнів покладав, І близьких сусідів хліба й солі безневинно збавляв, Діти малії, вдови старії стрёменем у груди штовхав, Безпечно по улицях конём гуляв, Протів цёркви, дому Божого, проїзжав — Шапки з себе не знімав.”

Засадничими принципами “Букваря” є подана в ньому молитва Єфрема Сиріна “Сёр-цем не-лу-ка-вим, Духъ прáздности, унїнія, любоначáлія и празнослóвія не даждь ми. Духъ же цѣломудрія, смиренномудрія, терпѣнія и любвѣ даруй ми, рабѹ Твоѣму. Ей, Гóсподи, Царю, даруй ми зрѣти моя прегрѣшенія и не осуждáти брата моего, яко благословѣнь еси во вѣки вѣковъ. Амїнь.” Суголосні їй і обрані Шевченком українські народні прислів’я.

На засланні в Орську він навчав хлопчика читати: “Жодного зайвого слова не скаже, було, на заняттях: все жартом та ласкою” [7, 230]. У повісті “Наймичка” Шевченко так само характеризує успішного вчителя через здатність надовго заволодіти увагою навіть найнепосидючіших дітей (щоб “вони сиділи як зачаровані”) завдяки вмінню впродовж усього уроку не сказати жодного зайвого слова. Шевченко і сам володів здатністю захоплювати своєю розповіддю слухачів, Варфоломій Шевченко згадував, що як “начне було що розказувати, усі його слухають мовчки, наче якого проповідника” [7, 30].

У щоденнику є розповідь про те, як Шевченко побачив на стежці сліди “мініатюрних дитячих ноженят”. “Я милувався і слідкував цей крихітний дитячий слід, поки він не зник у степовому поліні разом зі стежкою” [16, 126]. Цей випадок є своєрідною метафорою до всього його життя і творчості. Образ дитини був його натхненником, джерелом світла, сподіваної радості, спокою, етичного, естетичного і емоційного наповнення його картини світу.

У художній спадщині Тараса Шевченка образ дитини увиразнений у понад 80 його малюнках (з

понад 800 проаналізованих). Це і портрети, і ескізи, і начерки. Іноді на малюнку з дітьми присутній і сам Шевченко, що також свідчить на користь його зближення зі світом дитинства, потребою і самому переміститися в цей світ хоча б уявно, на малюнку (“Байгуші”, “Киргизеня”).

Образ матері є одним із найвагоміших у творчості Шевченка, як у поезії, так і в малярстві. На малюнку “Благословення дітей” (1856 р.) центральна постать матері з дитиною увиразнюється за допомогою світло-тіньового контрасту: затемнена постать жінки рельєфно виступає на тлі білої стіни, яскраво осяяної сонцем. На протигагу канонічній традиції Ісус, що благословляє дітей, стоїть віддалік, а в центрі — мати над немовлям. Адже “Нічого кращого немає, // Як тая мати молодая // З своїм дитячком малим.” Серед найбільш символічних зображень дітей — малюнок “Хлопчик розпалює грубку” (1848–1849). Полум’я освітлює усміхне-

не обличчя хлопчика, що сидить, підкладаючи у вогонь сухий очерет. Це сповнене зовнішнього і внутрішнього світла дитяче обличчя є втіленням тлумачення дитинства як джерела світла й радості у Шевченковому житті і творчості.

Висновки. У поезії і прозі Шевченка дитинство трактується як втілення чистоти помислів, безтурботності, щирості, як джерело радості й натхнення. Традиція плекання дитини, сублимована з Шевченкової творчості та спогадів про нього, виявляє зв’язок з елементами народної культури (стиль і форми спілкування з дітьми різного віку, використання потужного впливу народного слова на когнітивний розвиток дитини, заохочення її до творчості, до гри і до розмірковування). Отже, Шевченкове дитинознавство може стати джерелом не лише педагогічної наснаги для сучасних батьків, а й модусом постійного пошуку і віднайдення власної автентичної ідентичності.

Література:

1. *Грушевський Марко*. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Грушевський Марко. — К.: Либідь, 2006. — 256 с.
2. *Дзюба Іван*. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Дзюба Іван. — К.: Києво-Могилянська академія, 2008. — 718 с.
3. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя / Кониський О. Я.; упоряд., підгот. тексту, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. — К.: Дніпро, 1991. — 702 с.
4. *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX ст. / Рубан В.В. — К.: Наукова думка, 1984. — 370 с., іл.
5. *Саноцька Х.* Діти в українському живописі / Саноцька Х. — К.: Мистецтво, 1985. — 159 с.
6. *Соловейчик С.* Педагогіка для всіх / С. Соловейчик. — М.: Детская литература, 1987. — 366 с.
7. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. — К.: Дніпро, 1982. — 547 с.
8. *Стасевич В.П.* Культура як аксіологічний феномен буття (соціально-філософський аналіз природи ті ієрархії культури). Текст: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Стасевич Валерій Петрович. — Донецьк, 2004. — 19 с.
9. *Тарахан-Береза З. П.* Шевченко — поет і художник: (До проблеми єдності образного мислення) / Тарахан-Береза З. П.; вступ. слово В. І. Бородіна. — К.: Наукова думка, 1985. — 185 с.
10. *Чальї М. К.* Жизнь и произведения Тараса Шевченко (Свод материалов для его биографии) / Чальї М. К. — К., 1882. — 281 с.
11. Шевченківський словник: у двох томах. — К., 1976. — Т. 1. — 416 с.; К., 1978. — Т. 2. — 412 с.
12. Шевченко Т. Г. Документи та матеріали до біографії. — К., 1975.
13. *Шевченко Т. Г.* Кобзар. / Шевченко Т. Г.; передмова П. Мовчана; приміт. Є. Нахліка. — К.: Вид. центр “Просвіта”, 2003. — 344 с.
14. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 3: Драматичні твори, повісті. — К.: Наук. думка, 2003. — 592 с.
15. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 4: Повісті. — К.: Наук. думка, 2003. — 600 с.
16. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. — К.: Наук. думка, 2003. — 497 с.
17. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 6: Листи, дарчі та власницькі написи, документи, складені Т. Шевченком або за його участю. — К.: Наук. думка, 2003. — 632 с.
18. *Bateson Gregory*. Naven (2-d ed.) / Gregory Bateson. — Stanford: Stanford University Press, 1958. — 312 p.
19. <http://tarasshevchenko.at.ua/>
20. <http://litopys.org.ua/shevchenko/>